

JAARBOEK VOOR ESTHETICA 2002

FRANS VAN PEPPERSTRATEN (RED.)

EEN UITGAVE VAN HET NEDERLANDSE GENOOTSCHAP VOOR ESTHETICA

Frans van Peperstraten (red.)

Jaarboek voor esthetica 2002

ISSN 1568-2250

Trefw.: Filosofie, esthetica

© 2002 Nederlands Genootschap voor Esthetica

Vormgeving: Joanne Vis

Druk: KUB-drukkerij, Tilburg

INHOUD

WOORD VOORAF	8
<i>ARTIKELLEN</i>	
ÁRON KIBÉDI VARGA	12
Van readymade tot installatie	
RENÉE VAN DE VALL	26
Verzonkenheid en afstand in virtuele ruimten	
ROB VAN GERWEN	37
De eigen ruimte van een kunstwerk	
BART VANDENABEELE	56
Multimediale kunst en interculturele communicatie	
JOOST BOLTEN	
Handeling en verbeeldingskracht: de dialoog van Nan Hoover	67

FRANK REIJNDERS	74
Het multimediale kunstwerk: overwegingen met het oog op een filosofiedebat	
MONIQUE ROELOFS	78
Address and the Aesthetics-Ethics Dichotomy	
ELLEN ROONEY	89
Feminist Theory and the Mode of Address: towards a semiprivate room	
GRAHAM MCFEE	111
Context, audience and understanding	
ROB VAN GERWEN	126
Address or Intimation?	
MONIQUE ROELOFS	138
Aesthetic Reciprocity: Skepticism or Address?	
ELIZABETH WEED	163
The Linguistic Turnabout	
LEONART: KANT-STUDIES	178
KEES VUYK	183
Aesthetics of Horror: Freudian Theory of Art and Death Drive	
KATALIN HERZOG	197
Processen en procédés - in het tweede fase kunstonderwijs	
ANTOON VAN DEN BRAEMBUSSCHE	207
De stilte in de kunst en de kunst van het onuitsprekelijke	

(Onder redactie van Albert van der Schoot)

- Jan Baetens over Joost Raessens, *Filosofie & Film. Viv(r)e la différence: Deleuze en de cinematografische moderniteit*
- Jan Baetens over Jonathan Crary, *Suspensions of Attention*
- Sander van Maas over Herman van Campenhout, *Metamorfose. Een filosofie van de muziek*
- Barbara van Haften-Wintjes over Hilde Heynen, *Architectuur en kritiek van de moderniteit*
- Marie-Aude Baronian over Jenny Slatman, *L'expression au-delà de la représentation. Sur l'aisthêsis et l'esthétique chez Merleau-Ponty*
- Frans van Peperstraten over Jeroen Peeters en Bart Vandenabeele (red.), *De passie van de aanraking. Over de esthetica van Jean-François Lyotard*
- Ankie van Savooyen over Marianne Boenink, *Boekenwijsheid – Filosofie, literatuur en politieke oordeelsvorming*

WOORD VOORAF

Het initiatief van het Nederlands Genootschap voor Esthetica (NGE) om een Jaarboek uit te geven, heeft een goed onthaal gekregen. Het *Jaarboek voor Esthetica*, dat vorig jaar voor het eerst verscheen, wil een platform zijn dat de leden van het NGE en andere geïnteresseerden de gelegenheid biedt ontwikkelingen en discussies omtrent de esthetica in geconcentreerde vorm voor het voetlicht te brengen. Daarbij wordt een verbinding beoogd van alle betrokken disciplines en werkgebieden: de filosofie, de kunstgeschiedenis en kunsttheorie in het algemeen, de kunstkritiek, het kunstvakonderwijs, de kunstpraktijk en de zogeheten kunstwereld.

Naast een aantal artikelen over verspreide onderwerpen, bevat het nu voor u liggende *Jaarboek voor Esthetica 2002* twee verschillende clusters van samenhangende teksten. De eerste groep van teksten (van de hand van Varga, Van de Vall, Van Gerwen, Vandenabeele, Bolten en Reijnders) komt voort uit het grote symposium dat het NGE jaarlijks organiseert en dat dit keer – op 28 en 29 september 2001 in het Vlaams Cultureel Centrum De Brakke Grond te Amsterdam – *het multimediale kunstwerk* tot thema had. Deze teksten variëren van algemene theoretische beschouwingen tot een specifieke introductie van één bijzondere ‘nieuwe-media-kunstenares’ en een uitgeschreven bijdrage aan de forumdiscussie

tijdens het symposium.

Nieuwe ontwikkelingen die zich in de kunsten voordoen, betreffen vooral de introductie van elektronische en digitale technologieën. Het gebruik van deze nieuwe media leidt veelal tot een vervaging van de grenzen tussen de diverse kunstvormen. In hedendaagse kunstwerken worden immers media als video en computer vrijelijk gecombineerd met - en in - kunstvormen als schilderkunst, theater of muziek. Aldus kan worden gesteld dat de *nieuwe* media het kunstwerk meer en meer multimediaal maken. Aan de andere kant kan erop worden gewezen dat het begrip *Gesamtkunstwerk* inmiddels reeds een eerbiedwaardige leeftijd bezit en bovendien bij zijn introductie ook al niet uit de lucht is komen vallen. Sterker nog, door aan te knopen bij bijvoorbeeld de Griekse tragedie kan worden beargumenteerd dat multimedialiteit zo oud is als de kunst zelf.

Maar al is multimedialiteit op zichzelf niet volstrekt nieuw, de nieuwe media zijn dat wel en ze roepen veel vragen op. Bijvoorbeeld: welke zijn de motieven en intenties van de kunstenaars die deze media exploreren, hoe staat het met de materialiteit bij virtuele kunstwerken, hoe wijzigen de nieuwe media onze ervaring van tijd, plaats en ruimte, hoe veranderen de relaties tussen kunstenaar, kunstwerk en toeschouwer, hoe verandert de verhouding tussen de kunsten onderling en wat betekent dit alles in het grotere geheel van de kunstgeschiedenis? En is de ontmoeting met nieuwe media te vergelijken met de ontmoeting met andere culturen? Via al deze kwesties wordt in elk geval duidelijk dat de nieuwe-media- of multimediale kunstwerken opnieuw de elementaire vraag aan de orde stellen: wat is kunst? of: waarom is dit kunst? - precies zoals de avantgardes sinds meer dan een eeuw geleden deze vraag met veel lawaai op tafel hebben gelegd. En opnieuw wordt deze vraag paradoxalerwijs *door middel van kunst* gesteld.

Een opvallend en belangrijk aspect van de nieuwe-mediakunstwerken is voorts dat ze vaak de interactie met de toeschouwer zoeken, die dientengevolge niet meer enkel toeschouwer of lezer kan blijven maar tot actieve medewerking aan of in het kunstwerk wordt genood. Hier ligt een raakvlak met de thematiek van het tweede cluster in dit Jaarboek. Dit – Engelstalige – cluster (met bijdragen van Roelofs, Rooney, McFee, Van Gerwen en Weed) gaat terug op een conferentie die in 2000 in Utrecht plaatsvond en die is georganiseerd door een van de werkgroepen van het NGE, de werkgroep Analytische Esthetica. Het thema van de conferentie was: *Address and the Aesthetics-Ethics Dichotomy*. Dit cluster kent een eigen inleiding van de hand van Monique Roelofs.

‘Adres’ is tot op zekere hoogte een nieuw thema in de esthetica, of beter: een nieuwe toespitsing van de kunstfilosofie. We kennen het klassieke onderscheid tussen *poëtica* en *esthetica*: de eerste vorm van reflectie over kunst stelt het scheppen of maken van het kunstwerk door de kunstenaar centraal, de tweede vorm richt zich allereerst op de wijze waarop de toeschouwer het kunstwerk ‘ontvangt’: gewaarwordt, ervaart en beoordeelt of waardeert. Min of meer ten overvloede bestaat ook nog de term ‘receptie-esthetica’. De wat we nu maar noemen: ‘adres-esthetica’, combineert de beschouwing van het maken en van de ontvangst. Het thema is hier het adres – misschien is een vertaling met ‘adressering’ nog beter – waarmee het kunstwerk zich doelgericht tot de toeschouwer wendt.

De adres-esthetica kent in feite een al langere bestaande zwakke variant en een nieuwe sterke variant. De zwakke variant gaat ervan uit dat het kunstwerk bepaalde ontvangende en waarderende vermogens bij de toeschouwer activeert. De sterke variant stelt dat het kunstwerk de verbeelding, de emoties, kortom de ervaring van de toeschouwer, lezer etc. op een bepaalde manier stuurt en hem of haar zodoende als een bepaalde sociale actor positioneert. Verondersteld wordt dan dat kunstwerken een sociale differentiatie in termen van ras, gender, klasse, seksuele oriëntatie en ethniciteit niet alleen reflecteren maar ook produceren. Deze sterkere versie van de adres-esthetica ligt dus op één lijn met de (post-)structuralistische gedachte dat het discours een *subject positioning* of *assujettissement* (Foucault) met zich mee voert. In zoverre deze positionering behalve een bepaalde ervaring ook een daarbij passend handelen van het subject opwekt, is er een raakvlak met het nieuwe type interactieve kunstwerken, die dus eveneens op een bepaald handelen van de ‘toeschouwer’ aansturen.

Terwijl de zwakke variant zich wel toelegt op de vraag of intersubjectieve of zelfs universele ervaringen van en oordelen over kunstwerken mogelijk zijn, lijkt dat bij de sterke variant uitgesloten: daar geldt het kunstwerk als differentiërend, dus als ‘de-universalisator’ van degenen die door het kunstwerk op een bepaalde manier worden gepositioneerd. Vragen waartoe de adres-esthetica aanleiding geeft, zijn dan ook onder meer: hoe staat het met de subjectiviteit, en met intersubjectiviteit: is reciprociteit van kunstenaars en toeschouwers mogelijk? Bestaat er nog een onderscheid tussen privé of persoonlijk enerzijds en publiek of onpersoonlijk anderzijds? En is er verschil tussen de wijze van adressering door de kunst en die door andere discursieve structuren?

Duidelijk is hoe dan ook dat de ‘adres-esthetica’ de noodzaak met zich

meebrengt de esthetica te verbinden met de ethiek. In de analytische esthetica is dit betrekkelijk nieuw, omdat hierin traditioneel weinig aandacht werd besteed aan de verhouding esthetica – ethiek. In haar inleiding tot dit gedeelte maakt Monique Roelofs duidelijk dat deze ontwikkeling aansluit bij een meer algemene ‘wending tot de ethiek’ die in de Amerikaanse *Cultural Studies* valt waar te nemen. Omdat deze opvatting van ethiek ook een sociale en politieke beschouwing insluit, mogen we concluderen dat de esthetica zich hiermee voegt naar de insteek van de aloude *praktische filosofie* van Aristoteles. Ook lijkt de analytische esthetica met deze – door onder anderen Merleau-Ponty, Foucault en Irigaray geïnspireerde – benadering dichter bij de continentale esthetica te belanden.

Behalve deze twee clusters omvat dit Jaarboek een aantal losse onderdelen: allereerst een kunstzinnige bijdrage, voorzien van een summiere toelichting (leoNart), vervolgens een artikel waarin de kunst in verband wordt gebracht met de doodsdrift (Vuyk), dan een artikel dat het kunstvakonderwijs vergelijkt met het televisieprogramma *Starmaker* (Herzog) en voorts een beschouwing over stilte en het onuitsprekelijke in de kunst (Van den Braembussche). Ten slotte bevat dit Jaarboek recensies van een aantal recentelijk op het gebied van de esthetica verschenen boeken. Deze rubriek stond weer onder redactie van Albert van der Schoot.

Evenals vorig jaar zal dit Jaarboek behalve in boekvorm ook op de website van het NGE worden gepubliceerd: www.phil.uu.nl/esthetica. Ook informatie over het NGE is daar te vinden. Ik wijs hier alvast op het bestaan van een drietal werkgroepen (Analytische Esthetica, Hermeneutische Esthetica, Muziekfilosofie) en van een NGE-impresario, die de vraag naar esthetische expertise in contact kan brengen met het aanbod van de desbetreffende deskundigen in het NGE-ledenbestand.

Frans van Peperstraten

14 maart 2002